

Cilt: 4, Sayı: 8, Temmuz 2016 / Volume: 4, Issue: 8, July 2016

**İRAN VE OSMANLI DEVLETİ ARASINDA MEZHEBİ İHTİLAFLARIN
AZALTILMASI VE İSLÂM BİRLİĞİ TEŞEBBÜSLERİ (1555-1746)**

**Reduction of Madhab Differences Between Persia and Ottoman Government
and Attempts of Islamic Unity (1555 -1746)**

Yılmaz KARADENİZ*

ÖZ

İran ve Osmanlı Devleti arasındaki mezhebi ihtilaflar, muhtelif dönemlerde farklılık göstermiştir. Safevi Devleti'nin kuruluşunu gerçekleştiren Şah I. İsmail döneminde ortaya çıkan mezhebi ihtilaflar, Şah I. Tahmasb döneminde imzalanan Amasya Anlaşması ile azalmıştır. İki ülke arasındaki ilişkileri sadece savaşlardan ibaret sayan tarihçiler, bölgede cereyan eden hâkimiyet savaşlarını mezhebi farklılığa bağlayarak o dönemdeki İttihad-ı İslâm teşebbüslerini görmezden gelmiş ve iki Müslüman millet arasında düşmanlığa sebep olmuşlardır. IV. Murad ile Şah Safi arasında imzalanan Kasr-ı Şirin (Zuhab) Anlaşması, ihtilafları en alt seviyeye indirmiştir.

Nadir Şah, iki Müslüman halk arasında mevcut mezhebi ihtilafların sona ermesini ve birlik sağlanmasını istemiştir. Bunun için Caferi mezhebinin Sünni Osmanlı Devleti tarafından beşinci mezhep olarak kabul edilmesi için İstanbul'a mektuplar göndermiştir. Bundan bir netice alamayınca Necef'te bir komisyon kurarak mezhebi ihtilafların halledilmesini istemiştir. Komisyona Kerbelâ, Necef, Hille, Bağdat, Buhara ve Afganistan'dan Sünni ve Şii uleması katılarak meseleyi istişare etmiştir. Komisyonun çalışmaları neticesinde imzalanan metinde, iki tarafın birbirini aleyhinde küçültücü söz söylememeleri, İslâm halifelerine küfür edilmemesi ve Caferiliğin beşinci mezhep olarak kabul edilmesi kararı alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Safevi, Afşar, Sünni, Şii, Mezhebi İhtilaf, İslâm Birliği

ABSTRACT

Madhab differences between Persia and Ottoman Government has indicated differences at various periods. Denominatioanal differences appearing at the time of founder of Safavid Dynasty Shah 1 Ismael have reduced with the Amasya Agreement signed at the time of Shah 1.Tahmasb. Historians who regard relations between two countries only consist of wars, have ignored the attempts of

* Doç. Dr. Amasya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, yilmazkaradeniz44@hotmail.com

İran ve Osmanlı Devleti Arasında Mezhebi İhtilafların Azaltılması ve İslam Birliği Teşebbüsleri (1555-1746) / Yılmaz Karadeniz

islamic unity by attributing the dominance war taking place in the region to the madhab differences and have caused to hostility between two muslim nations.Kasr-ı Shirin (Zuhab) Agreement signed between IV. Murad and Shah Safi have minimized the disunity.

Nadir Shah,has wanted to conclude the denominational differences between two muslim people and be provided unity.So he has sent letters to Istanbul for admitting of Caferi madhab as fifth madhab by Sunni Ottoman Government. When he couldn't get result he has wanted to deal with denominational differences by establishing a committee in Necef.To this committee shia and sunni madhab scholars from Karbala, Najaf, Hille, Baghdad, Bukhara and Afghanistan has counselled.In the text signed at the conclusion of committee workshop, not use to insult words against each other, not swear to Islam khalifs and to admit Caferi madhab as a fifth madhab decisions have been made.

Keywords: Ottoman, Safavid, Afshar, Sunni, Shia, Madhab differences, Islamic Unity

Giriş

İran'da Safevi Devleti'nin Şah I. İsmail tarafından 1501'de kurulmasından sonra Osmanlı Devleti ile olan ilişkiler genellikle savaşlar şeklinde olmuştur. Şah I. İsmail'in tahta geçerken Kızılbaşlara dayanması ve bunların da taassubu iyice arttırmaları yüzünden her iki taraf bazen birbirilerini dinsizlikle suçlamışlardır (Kumi, 1342: 166). Tebriz'de tahta oturan I. İsmail, kendisine yardım eden Kızılbaşların isteği doğrultusunda emir vererek hutbelerde on iki imamın isimlerinin zikredilmesini istedi. Bundan sonra Osmanlı Devleti ile ilişkilerinde bu koyu taassubun etkisi görülmeye başlandı. Sünni Osmanlı Devleti'ne karşı yürütülen menfi propaganda, karşılıklı ağır hakaretlere kadar giderek mezhebi farklılığın iyice şiddetli bir hale gelmesi sağlanmış, iki devlet arasındaki ilişkiler hasmane bir mecrada yürümeye başlanmıştır.

Şah I. İsmail, kurduğu Safevi Devleti'nin her alanına Kızılbaşların etkisini dâhil ettirmek zorunda kalınca, ortaya mezhebe ve bir kesime bağlı bir siyasi teşekkül ortaya çıkmış oldu. Asker olarak istihdam edilen Kızılbaşlar, nüfuzlarının devamını istiyor ve sadece kendi inançlarına göre bir yapının devam etmesine uğraşıyorlardı. Bu da daha sonra hem içte ve hem de Osmanlıya karşı yürütülen siyasette sıkıntılara sebep oluyordu. Osmanlı Devleti de aynı seviyede olmazsa da hasmane bir tutum izliyordu. Dönemin tarihçisi Hoca Sadettin Efendi, Şah I. İsmail'i "*pelîd (kötü, pis, kirli)*" vasıflandırırken, müritlerini de "*Türkan-ı bi idrak (idraksiz Türkler)*" olarak tavsif etmiştir. Eserinde; "*Başına taç aldı çığdı, ol pelîd itdi bi edrâk-ı etraki mürid*" sözlerini sarf etmiştir Hoca Sadeddin Efendi, 1992: 52-54). Kemal Paşazade ise Şah İsmail ile alakalı olarak hakaret içeren şu sözleri sarf etmiştir; "*Bir baykuş gibi yoldan çıkmış Şah İsmail, Gilan'ın köşelerinde oturduğu zaman iç karışıklıktan istifade eden Bayındır beyleri Anadolu'ya geldi. Halife ve dostlarına mesaj gönderdiler. Teke Türkmenleri ve fırsat bekleyen arkadaşlarını etrafında topladılar. Bu efrad onun nezdinde yakınlaştılar ve Kızılbaşlar arasında cesaretleriyle meşhur oldular. İşsiz ve arsız efrad, onun komutasında tümen (askeri*

İran ve Osmanlı Devleti Arasında Mezhebi İhtilafların Azaltılması ve İslam Birliği Teşebbüsleri (1555-1746) / Yılmaz Karadeniz

birlik) olduktan sonra izzet ve hürmeti elde ettiler. Bunlardan haberdar olanlar evlerini ve bahçelerini satıp kaçtılar.” (Uğur, 1987: 13-17).

Kızılbaşlar ve bunların inançlarıyla ilgili Hüseyin bin Abdullah Şirvani, “*el Ahkamü’l-diniyye fî Tekfir-i Kızılbaş*” isimli eserinde, Kızılbaşların Kur’an-ı Kerim’i tandırdı yaktıklarını, alay ettiklerini ve hiçbir ihanetten kaçınmadıklarını söyleyerek katledilmeleri gerektiğine dair fetva vermiştir (Şirvani, 1376: 525). Osmanlı uleması da Kızılbaşları “*Rafizi, küfre düşen ve mürted*” olarak görmüş ve bu yönde fetvalar vermişlerdir (Abedini, 1388; 102). Bu fetvalardan Yenişehirli Abdullah Efendi’nin “*Behcetü’l-fetavi,*” isimli eseri, Muhammed Fakih el-Ayni tarafından tercüme edilip tashih edilmiştir (Abdullah Efendi, 2012). Fetvada, Kızılbaş ve Şii İranlılar mürted sayılmış, çocukları da dâhil pazarlarda köle olarak satılmaları caiz görülmüştür (Fetva Mecmuaları: 60). Sultan Mahmud dönemi şeyhülislâmı ve Nadir Şah’ın Necef’te topladığı komisyona Osmanlı Devleti adına katılan Süveydi’nin kaleme aldığı “*Risale-i Sur-ı Fetavi fî Hakk-ı Revafiz-i Acem*” isimli risalede, Kızılbaşların mürted oldukları söylenerek tahrik yoluna gidilmiştir (Süveydi: 3687/1). Karşılıklı yazılan tahrik edici risale ve fetvalar, iki devletin siyasi olarak birbirini rakip görmelerine ve yapacakları askeri seferlerde meşruiyet bulmalarına sebep olmuştur.

Şah I. İsmail’den Sonra Mezhebi İhtilafları Azaltma Çabaları

Osmanlı Devleti ile Safeviler arasındaki siyasi çekişme ve mücadele, Yavuz Sultan Selim’in 1514’teki Çaldıran zaferinden sonra azalmış, iki devlet arasında dostluk öne çıkmaya başlamıştır. Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) ile Şah I. Tahmasb (1524-1576) arasında 1555’te imzalanan Amasya Anlaşması ile ilişkilerin savaşız devam etmesi sağlanmıştır (Abedini, 1387: 97). Bu anlaşmadan sonra Osmanlı padişahı ile İran şahı arasında yapılan yazışma ve mektuplaşmalarda kullanılan dil de yumuşamıştır (Abedini, 1388: 103). Şah I. Tahmasb, Kanuni Sultan Süleyman’ın tahta cülûsunu tebrik etmek için bir heyeti kıymetli hediyeler ile birlikte İstanbul’a göndermiştir. İran ile Osmanlı Devleti arasındaki bu dostluk ilişkileri padişahın 1566’daki vefatına kadar sürmüştür. Yerine tahta oturan II. Selim döneminde (1566-1574) ilişkiler aynı seviyede kalmıştır.

Kanuni Sultan Süleyman döneminde Osmanlı-Safevi sınır emniyeti ve sulh hali devam etmiş, Amasya Anlaşması’nın maddelerine riayet edilmiştir. Bu süre içerisinde her iki ülkeye gelip giden Avrupalı elçiler, iki devletin arasını açmak için çalışmış, İran’ın Osmanlı Devleti’ne savaş açması için uğraşmışlardır. İngiliz elçiler başta olmak üzere batılı elçiler, İran’ın Osmanlı Devleti’ne savaş açması halinde birlikte hareket etmeyi vaat etmişlerdir. Bağdat’ın İran’ın toprağı ve atalarının yeri olduğunu söyleyerek kışkırtmaya çalışmışlardır. Ancak İran, bu dönemde savaşa hazır olmadığını söyleyerek batılı devletlerin kışkırtmalarına gelmemiştir. Alman seyyah Engelbert Kaempfer, bu hususta şunları kaydetmiştir; “*İran’daki elçiliğimizin en büyük görevi, İran’ı Osmanlıya karşı savaşa sürüklemektir. Büyükbabaları olan Şah Safi’nin toprağı olan Bağdat üzerinden ihtilaf çıkartıp birlikte hareket etmek istediğimizi telkin ediyorduk. Fakat veziriazam bu işe muvafık olmayarak karşı çıkıyordu. Bu yüzden gayretlerimiz boşa çıkıyordu. O, Hristiyanlarla birlikte yapılacak bir fütuhâtı istemiyordu. Bu yüzden her defasında*

İran ve Osmanlı Devleti Arasında Mezhebi İhtilafların Azaltılması ve İslam Birliği Teşebbüsleri (1555-1746) / Yılmaz Karadeniz

bize red cevabı veriyordu. Veziriazam bize şöyle diyordu; Şah, Osmanlı ile savaşa girmeyi sağlamak için yaptığımız ricayı kabul ederse, biz Osmanlı ile yaptığımız sulh anlaşmasına riayet etmemiş oluruz. Ayrıca ahvalimiz ve durumumuz buna müsait değildir.” (Kaempfer, 1350: 85).

Şah I. Tahmasb, Osmanlı padişahını “*Sultan Gazi*” ve “*Mücahid-i fi Sebilillâh*” olarak bilmiş, onunla savaşmayı hilaf-ı şer‘ olarak telakki etmiştir. Yazdığı tezkirede; “*Osmanlı sultanı Freng canibine gazaya gitmiş, bizim onunla gitmemiz gerekir. Yoksa kardeşimizi ve oğlumuzu öldürmüş olsa dahi işimiz önden gitmektir. Çünkü gazaya gitmek sadece onun görevi değildir. Dini dünyaya satmamamız gerekir.*” demiştir (Şah Tahmasb, 1343: 21).

İran’da Şah I. Tahmasb’ın 1576’daki vefatından sonra yerine kimin geçeceği hususunda Kızılbaşlar arasında çıkan ihtilaf ülkeyi iç karışıklığa sürükledi. Yerine oğlu Haydar Mirza tahta geçtiyse de bir gün sonra Kızılbaşlar tarafından öldürülünce II. İsmail tahta getirildi (Newman, 2006). Osmanlı Devleti, bu iç karışıklıktan istifade ile İran’ın batı ve kuzeyinde bazı fetihler gerçekleştirdi. II. İsmail’in bir yıl süren saltanatının sonunda zehirletilip öldürülmesiyle yerine Muhammed Hüdabende tahta geçti. Onun da kısa saltanatından sonra Şah I. Abbas İran tahtına oturdu. Şah I. Tahmasb dönemindeki siyasi ve askeri ihtilaflar I. Abbas dönemine (1587-1629) kadar geldi. I. Abbas’ın sulh isteği, Avrupa’da savaşlar ile meşgul olan Osmanlı Devleti tarafından olumlu karşılandı. Bu dönemde Osmanlıların Hristiyan Avrupa ile savaşması İran tarafından takdirle karşılanıyor ve Kızılbaşların da bu cihada iştirak etmeleri gerektiği yönünde açıklamalar yapıyordu (Felsefi, 1353: 8). I. Abbas, Osmanlı padişahına “*mücahid*” ve “*gazi*” olarak hitap etmeye başlamış, Frenklerle olan savaşını “*cihad*” olarak görmüştür. İran’daki iç karışıklığı bertaraf ettikten ve ordusuna çekidüzen verdikten sonra Azerbaycan, Ermenistan ve Bağdat taraflarına sefer düzenleyerek buraları fethetmiştir. Şah I. İsmail döneminde Osmanlı Devleti ile olan mezhebi ihtilaf bu dönemde yerini itidale bırakmıştır (Kazvini, 13529: 54).

III. Murad döneminde (1574-1595) Osmanlı ordusunun Avrupa taraflarına yaptığı seferler sırasında Safevi şahı Şah I. Abbas (Sümer, 1990: 11), Hristiyanlara karşı yapılan mücadele ile alakalı muhabbet içeren bir mektubu padişaha göndermiştir. Mektubunda; “*Fetih ve zaferin kulağımıza gelmesini ümit ediyoruz ve bekliyoruz. Bütün bu diyardan dualarımız size ulaşır. Bu şekildeki müjde büyükten küçüğe herkesin ruhunu mesrur eder. İslâm askerinin küffara karşı gazası, iki devlet arasındaki ilişkileri daha da sağlamlaştırır. Aramızda ayrılık vaki değildir... Eğer ferman buyurursanız Kızılbaş askerleri ve ümerası memalik-i mahruse sınırına vakıftırlar, hemen gönderirim... Gazanın sevabından faydalanmak istiyoruz*” cümlelerini kullanmıştır (Felsefi, 1353: 8).

Zuhab Anlaşması İran ile Osmanlı arasında sulhu sağladığı gibi sınırları kati olarak belirlemiş, bundan sonra yapılan anlaşmalara istinat teşkil etmiştir. Bu şekildeki durum, Nasırüddin Şah dönemine kadar gelmiştir. İki devlet arasındaki sulh hali yaklaşık doksan yıl sürmüş, İstanbul ve İsfahan arasında elçiler gidip gelmiştir (Riyahi, 1368: 45).

İran ve Osmanlı Devleti Arasında Mezhebi İhtilafların Azaltılması ve İslam Birliği Teşebbüsleri (1555-1746) / Yılmaz Karadeniz

Şah I. Abbas, Osmanlının küffara karşı yaptığı savaşları cihad olarak görmüş, küffarın İran ile Osmanlı arasında ihtilaf olduğunu görmelerini istememiştir. Bu minval üzere devan eden ilişkiler, IV. Murad (1623-1640) ile Şah Safi (1629-1642) arasında 1639'da imzalanan Kasrışirin (Zuhab) Anlaşması'na kadar sürmüştür (Mostevfi, 1375: 106). Şah Safi, tahta oturduktan sonra devlete hizmet etmiş olan Hürmüz fatihi İmam Kuli Han ve Genc Ali Han'ın da aralarında bulunduğu bazı komutanları ortadan kaldırdı (Browne, 1369: 119-Şabani, 1377: 15). Devlet büyüklerinin ve komutanların öldürülmesi, devlet idaresinde boşluğa sebep oldu. Bu yüzden Osmanlı devleti ile yapılan savaşlarda yenilgiler alındı. IV. Murad, İran üzerine düzenlediği bu sefer ile Bağdat'ı 1638'de tekrar fethetmiş, Basra ve Şehrizar'u Osmanlı hâkimiyetine almıştır. Böylece Mezopotamya bölgesi İran'ın elinden çıkmıştır. Bundan sonra iki devlet arasında mezhebi farklılıklar ilişkilere tesir etmeye başlamıştır (Kazvini, 1329: 52-Abedini, 1388: 104).

Tahir Vahid Kazvini, Bağdat'ın IV. Murad tarafından feth edilmesiyle alakalı olarak "*Abbasname*" isimli eserinde şunları kaydetmiştir; "*Al-i Osman ordusu Sultan Murad komutasında Irak-ı Arab'a saldırdı. Bu ülkenin soylu ve nefis şehri bedeninden ayırabildiler... Sultan İbrahim'den sonra Sultan Murad Osmanlı tahtına ulaştı. Yusuf Ağa vasıtasıyla gayet müeddebimiz bir mektubu İran'a gönderdi. Sefir-i mezbur, Kazvin'de şerefle karşılandı. Saadetâbad salonunda kutlanan Nevruz Bayramı şenlikleri sırasında şahın huzuruna çıktı. Osmanlı elçisinin şayan olan kabulü için emir verdiler.*" (Kazvini, 1329: 45-52).

Bağdat'ın Osmanlı Devleti tarafından tekrar feth edilmesinden sonra 1639'da imzalanan Kasrışirin (Zuhab) Anlaşması, Nadir Şah dönemine kadar ve hatta Nasrüddin Şah döneminde imzalanan Erzurum Anlaşması'na kadar olan bütün anlaşmalara temel teşkil etmiş, bundan sonra iki devlet arasında imzalanan anlaşmaların maddeleri Kasrışirin (Zuhab) Anlaşması'na istinaden düzenlenmiştir. Bu anlaşma ile Bağdat, daimi bir şekilde İran'ın elinden çıkmıştır (Abedini, 1384: 29-42). Anlaşma maddeleri tamamıyla Osmanlı Devleti lehinde olup siyasi ve iktisadi neticeleriyle İran için zararlı olmuştur. Osmanlı Devleti, Bağdat'ı almakla sadece Fırat ve Dicle nehirleri arasındaki topraklara sahip olmakla kalmamış, ticaret için önemli bir mevkiye bulunan Basra'ya da sahip olmuştur. Şiiiler için kutsal sayılan şehirler İran'ın elinden çıktığı gibi tüccarları ve ziyaretçileri sıkıntı çekmeye başlamıştır (Abedini, 1388: 105).

Kasrışirin (Zuhab) Anlaşması maddelerinin uzun müddet yürürlükte kalması, İran'ı içte rahatlatmış, Fırat ve Dicle nehirleri arasındaki toprakları tekrar ele geçirme teşebbüslerini sonlandırmış, Şah I. Abbas döneminde alınan yerlerin elden çıkmasına sebep olmuştur (Muhammed Hasan Han, 1380: 940-Naima Efendi, 1281: 394-Kazvini, 1329: 50-Abedini, 1385). Osmanlı Devleti için ise Bağdat, Basra ve Şehrizar'un alınması önemli olmuş, bu yüzden yapılan seferde binlerce asker hayatını kaybettiği gibi Mehmed Paşa gibi önemli devlet adamları da hayatlarını kaybetmişlerdir. Savaştan sonra buradaki transit ticaret yolu Osmanlıların eline geçmiştir. Anlaşmadan sonra iki devlet arasında mezhebi ihtilaflar azalmıştır (Hidayet, 1380: 6899-Münşi, 1350: 1003).

İran ve Osmanlı Devleti Arasında Mezhebi İhtilafların Azaltılması ve İslam Birliği Teşebbüsleri (1555-1746) / Yılmaz Karadeniz

Şah II. Abbas döneminde (1642-1666), iki devlet arasında tekrar dostane ilişkiler kurulmuştur. İran'ın Osmanlı Devleti ile dostluğu ve batı sınırlarında ihtilaf çıkmaması, şahın 1648'de Kandahar'a sefer düzenlemesini ve burayı feth etmesini sağlamıştır (Abedini, 1384: 98). Osmanlı padişahı Sultan İbrahim (1640-1648), Kandahar'a düzenlenen bu sefer sırasında Şah II. Abbas'a dostane bir mektup ve kıymetli hediyeler göndermiş, şah da aynı kabilden bir mektubu, kıymetli hediyelerle birlikte padişaha göndermiştir (Nasiri, 1373: 142-Abedini, 1388: 106).

İran, Şah Süleyman döneminde (1666-1694) Osmanlı Devleti ile sulh içerisinde olmuş, Kasrışirin (Zuhab) Anlaşması'nın maddelerine riayet etmiştir. 1683-1693 yılları arasında İran'da bulunan Alman seyyah Engelbert Kaempfer, İran ile Osmanlı Devleti'nin arasını açmak için çok çalışmıştır. Eserinde bu husus ile alakalı olarak şunları kaydetmiştir; "... *Sefaretimizin hedefi İran sarayını Osmanlı Devleti'ne karşı savaşa kıskırtmaktı. Bunun için de Bağdat'ın şahın ceddinin malı ve İran'ın mülkü olduğunu, birlikte Osmanlıya karşı girip alınabileceğini söyledik. Ancak veziriazam bu teşebbüsümüze karşı çıktı. İki devleti birbirine düşürme gayretlerimiz bir sonuca ulaşamadı.*" (Kaempfer, 1363: 43). Şah Süleyman'ın veziriazamı Şeyh Ali Han Zengine, yabancıların İran işlerine karışmasını istemiyor ve engellemeye çalışıyordu. Kaempfer, şahın kendi tekliflerine sıcak baktığını, fakat her defasında Şeyh Ali Han'ın engellediğini kaydetmiştir. Şeyh Ali Han, İngilizlerin bu görevi Kaempfer'e verdiğini fark ederek akıllı davranmış, yapılan hamleleri boşa çıkartmıştır (Abedini, 1388: 106).

Şah I. Hüseyin, kendi döneminde (1694-1722) Osmanlı Devleti tarafından İran'a elçi olarak gönderilen Dürri Ahmed Efendi iyi karşılanmış ve bizzat görüşmüştür. Şah, Dürri Ahmed Efendi ile konuşmasının bir yerinde şunları söylemiştir; "*Ben Osmanlı sultanına duacıyım. Onlar ve ataları bütün zamanlarını kâfirlerle savaşmakta geçirmişlerdir. Dua etmek üzerimize vacibtir.*" (Abedini, 1387: 99). Ancak bu durum daha sonra savaşa tebdil etmiş, Osmanlı Devleti'nin Avusturya ile yaptığı savaşların yenilgileri ve akabinde 1718'de imzalanan Pasarofça Anlaşması'nın ağır kayıpları (Özcan, 2007: 179-Kurtaran, 2014: 393), İran'a açılan seferler ile telafi edilmeye çalışılmıştır. Bu dönemde İran'a elçi olarak gönderilen Dürri Ahmed Efendi (Talay, 1994: 34-35), hem İran'ın durumunu öğrenmeye çalışmış, hem de Avusturya ile varılan anlaşma gereği, Osmanlı toprakları üzerinde geçen İran transit ticaret yolunun durumunu görüşmüştür. O dönemde Osmanlı ve İran üzerinden geçen doğu-batı ticaret yolu kapalı olup her iki ülkeye büyük zararlar veriyordu. Hatta İran, bu yolun kapalı olması sebebiyle Suriye, Benderabbas, Fars Körfezi ve Ümit Burnu yoluyla Hazar Denizi ve Rus yollarını kullanıyordu. Osmanlı Devleti, Avusturya ile imzaladığı Pasarofça Anlaşması'nda İran ticaret yolunun açılması taahhüdünü vermişti. Bu anlaşmanın akabinde Avusturya ile on dokuz maddeden müteşekkil imzalanan ticaret anlaşması, Osmanlı toprakları üzerinden geçen İran ticaretini serbest bırakıyordu. Avusturya elçisi İstanbul'a gelerek Osmanlı Devleti'nin İran'a bir elçi göndermesini rica etmişti. Dürri Ahmed Efendi bu husus için İran'a gönderilmişti (Lockhart, 1380: 187-Riyahi, 1368: 100).

İran ve Osmanlı Devleti Arasında Mezhebi İhtilafların Azaltılması ve İslam Birliği Teşebbüsleri (1555-1746) / Yılmaz Karadeniz

Osmanlı elçisi Dürri Ahmed Efendi ile birlikte 1721’de İstanbul’a gönderilen Murtaza Kuli Han, edebiyat ve şiirde maharetli olduğu için sadrazam Damad İbrahim Paşa’nın dikkatini celb etmiştir. İngiltere’nin İstanbul elçisi Abraham İstaniyan, İran elçisinin İstanbul’a gelmesi üzerine kendi hariciyesine gönderdiği raporda şu cümleleri kullanmıştır; “İki devlet arasında hüsn-ü tefahim (iyi niyet) oluşmaktadır. İran’da bu vakit büyük bir isyan çıkmıştır. Padişahın İran’daki tüccara izin verilmesinden duyulan memnuniyet İran şahına bildirilmiştir. İranlılar bu bakımdan Türklerle yakınlaşmaktadırlar. Padişahın İran’daki Afgan isyancılarına yardım etmemesi istenmiştir.” İran elçisi Murtaza Kuli Han, bir ay İstanbul’da kaldıktan sonra izin alarak İran’a dönmüştür. Ancak bu sırada İsfahan Afgan istilacıların eline geçmiş, ülkenin bir kısım toprakların Afganlıların eline geçmiştir. Osmanlı Devleti, İran’ın bu karışık durumundan istifade etme yoluna gitmemiştir (Mostevfi, 1375: 132).

İran ile Osmanlı Devleti arasında akdedilen sulh anlaşmaları yaklaşık doksan yıllık bir barış dönemi sağlamıştır. Şah Safi, II. Abbas, Şah Süleyman ve Şah Sultan Hüseyin dönemlerinde İstanbul ile İsfahan arasında elçiler gidip gelmiştir. Sultan Hüseyin’in Dürri Ahmed Efendi’ye muhabbetimiz şu sözleri, iki devletin dostane ilişkilerine işaret etmektedir; “Ben onların duacıyım. Onlar ve ataları kâfirlere karşı yaptıkları savaşlar ile zamanlarını geçirmişlerdir. Onlara dua etmek üzerimize vaciptir.” (Riyahi, 1368: 86-Abedini, 1388: 107-Lockhart, 1386: 248).

İran’ı istila eden Afganlıların başında bulunan Mahmud Afgan, 1722’de İsfahan’ı muhasara edip ikmal yollarını keserek halkı ve orduyu teslime zorladıktan sonra Safevilerin inkırazına sebep oldu (Abedini, 1388: 108). Şah Hüseyin, Ferahabad’a giderek İran tahtını Mahmud Afgan’a teslim etti. 23 Ekim 1722’de Cuma günü kendi nezdine gelen Şah Hüseyin’i kabul eden Mahmud Afgan, İran tahtını ele geçirmiş oldu. Afgan istilasası ile iç karışıklığa sürüklenen İran’ın bu durumundan istifade eden Osmanlı Devleti, Pasarofça Anlaşması ile Avusturya karşısında kaybettiği itibarı doğuda yapacağı seferler ile telafi etmek istiyordu. Devlet adamlarının ısrarı ile Damat İbrahim Paşa İran üzerine sefer hazırlığına girişti (Mostevfi, 1375: 132-Riyahi, 1368: 50).

İsfahan’ın Afgan istilasasına uğramasından sonra bir yıl önce bir araya gelen devlet erkânı, veliaht Tahmasb Mirza’yı Kazvin’e göndererek Afganlılara karşı savaşabilecek kuvvetler toplamasını istemişlerdi. Ancak Tahmasb Mirza bunu başaramayınca İsfahan Afganlıların eline geçti (Maraşi Safevi, 1361: 57). Mahmud Afgan, İsfahan’ı ele geçirdikten sonra kuvvetlerinden bir kısmını Kazvin’deki Tahmasb Mirza üzerine gönderince, şehzade buradan kaçıp Tebriz’e geldi. Burada da kendisine bağlı kuvvetler toplamaya çalıştığı sırada Kazvin halkı Afgan istilacıları şehirden kovmayı başardı. Bunlardan bir kısmı İsfahan’a gelerek Mahmud Afgan’a iltihak etti (Mostevfi, 1375: 142-Abedini, 1387: 101).

Afganlılar İran’ı istila ettikten sonra Mahmud Afgan’ın yerine geçen Eşref Han, Sünni Osmanlı Devleti’ni de yanlarına çekmek için İstanbul’a Abdülaziz isimli bir elçiyi İstanbul’a göndererek, İran’da Şiiilerin atılması için birlikte hareket etmeyi teklif etmiştir. Ancak bu teklif Osmanlı Devleti tarafından kabul edilmemiştir. İran’a eli boş dönen elçi, Osmanlı devlet adamlarını kınamıştır (Lockhart, 1386: 248).

İran ve Osmanlı Devleti Arasında Mezhebi İhtilafların Azaltılması ve İslam Birliği Teşebbüsleri (1555-1746) / Yılmaz Karadeniz

Tahmasb Mirza, asker toplamak için Tebriz'den Mazenderan ve Erdebil'e gitti. İran topraklarını istila eden Afganlıların bütün şehirleri istila etmelerini önlemeye çalıştı. Ancak çabalara rağmen istediği neticeyi alamayınca Horasan'a kaçmak zorunda kaldı. Burada bulunan Türkmen, Kaçar ve Afşarlara mülhak oldu. Tahmasb Mirza, İran'ın bir kısım topraklarının işgale uğradığı bu dönemde Osmanlı devleti olan ilişkilerini sürekli iyi tuttu. Eşref Afgan, her fırsatta İran'daki hâkimiyetinin Osmanlılar tarafından resmen tanınmasını istediye de muvaffak olamadı. İsteddiği neticeyi alamayınca kendi Sünni ulemasını Osmanlı Devleti'ne göndererek iki devlet arasında bir savaşın olmamasını temin etmeye çalıştı (Abedini, 1388: 109). Ancak bütün gayretlerine rağmen Osmanlı ordusu İran üzerine yaptığı seferlerde galip geldi. Eşref Afgan sulh istemek zorunda kaldı. On iki maddelik anlaşmaya göre Osmanlı padişahı halife olarak tanınacak, Eşref Afgan da İran hükümdarı kabul edilecekti (Muhammed Hasan Han; 1380: 1023-Floor, 1367: 18). Osmanlıların İran'da ele geçirdikleri topraklar kendisinde kalacaktı. 1730'da Nadir Kuli Mirza komutasındaki Afşarlar, Afganlıları İran'dan çıkardıktan sonra Tahmasb Mirza'yı şah olarak İran tahtına oturtular (Mostevfi, 1375: 155-Özcan, 2006: 276). Tahmasb, Mirza, Afgan istilası ve iç karışıklığın sona ermesinden sonra İsfahan'a döndü (Mostevfi, 1375: 155).

Şah Tahmasb, Afgan istilası devam ettiği sırada Meşhed'de Nadir Kuli Mirza ile yaptığı anlaşma gereğince, istila ve iç karışıklığın sona erdirilmesinden sonra Horasan, Kirman ve Mazenderan taraflarını ona tevcih etti. Kendisi de İsfahan'da eğlence ve sefahat ile günlerini geçirmeye başladı. Hazin Lahici, Tahmasb Mirza'nın bu halini yazdığı şiirlerinde hiciv etmiştir (Lahici, 1357: 102).

Nadir Şah'ın Mezhebi İhtilafları Azaltma Çabaları

Şah Tahmasb, İsfahan'da eğlence ile günlerini geçirdiği sırada Hemedan'ın Kurican mevkiinde meydana gelen savaşta İran ordusu, Serasker Ahmed Paşa komutasındaki Osmanlı ordularını karşısında ağır bir yenilgi almış, iki taraf arasında imzalanan Ahmed Paşa Muselahası ile İran ağır kayıplara uğramıştır (Uzunçarşılı, 1982: 219-Şemdanizade, 1976: 28-33). Bu anlaşma, 1736'da İran tahtına oturacak olan Nadir Kuli Mirza tarafından kabul edilmemişti. Anlaşmanın İran aleyhindeki ağır şartları, Nadir'in II. Tahmasb'ı tahttan indirmesine sebep olmuş, 1736'da Mugan'da topladığı devlet adamları, Şii ulema ve halkın huzurunda beyan ettiği şartlarının kabulü ile hükümdarlığını ilan etmiştir (Esterabadi, 1341: 234-Arutin, 1942: 43). Nadir Şah, hükümdarlığını ilan etmeden önce Kızılbaz reislerini toplayarak II. Tahmasb'ın yetersiz olduğunu, Osmanlı Devleti ile yapılan savaşta başarısız olmakla kalmayıp toprak kayıplarına sebep olduğunu, bu yüzden tahttan indirilmesi gerektiğini ve yerine çocuk yaştaki oğlun Abbas'ın III. Abbas unvanıyla tahta geçmesini kabul ettirmişti. 1732'de gerçekleşen bu hadiseden sonra bütün devlet işlerini kendi uhdesine almıştı (Abedini, 1387: 102). Mostevfi, bu dönemde Safevi devlet adamlarının günlerini sefahat içerisinde geçirdiklerini, Nadir Şah'ın iyi bir komutan olarak idareyi topladığını kaydetmiştir (Mostevfi, 1375: 158).

Nadir Şah, Mugan Ovası'nda topladığı kurultayda Şii uleması, devlet görevlisi ve halktan, Safeviler ile başlayıp İslâm âlemi içerisinde tefrikaya sebep olan ehl-i sünnet karşıtlığını, bazı sahabelere küfretmeyi ve Kızılbazların küfre varan

İran ve Osmanlı Devleti Arasında Mezhebi İhtilafların Azaltılması ve İslam Birliği Teşebbüsleri (1555-1746) / Yılmaz Karadeniz

Şii taassubu terk etmelerini şart olarak istemiştir. Kurultayda bu şarta muhalefet eden ulemaya rağmen diğerleri tarafından tahta geçmesi kabul edilmiştir (Maraş Safevi, 1361: 103). Ayrıca Caferi mezhebi Sünniler tarafından beşinci mezhep olarak tanınacak ve bunun için çalışılacaktı. Caferi ulemasının Kâbe’de beşinci rükn ihdası isteği yerine getirilecekti (Esterabadi, 1341: 219-Tehrani, 1349: 210).

Nadir Şah, İran tahtın oturduktan sonra Osmanlı padişahına hem tahta çülusunu bildiren ve hem de Caferiliğin beşinci mezhep olarak kabul edilmesini havi bir mektup göndermiştir (A.DVNS. NMH. d.00003-2). Mektubunda, ayrıca kendisinin daha önce Osmanlı Devleti ile hiçbir anlaşma imzalamadığını da söylemiştir. Mehdi Han Esterabadi, bu hususta şunları kaydetmiştir; *“Osmanlı Devleti idarecileri, Caferi mezhebi ve Mekke’de rükn tahsisi şartlarını kabul etmediler. Makam-ı vezir-i vâla Mustafa Paşa, Musul valisinin ulemadan iki kişiyi tebrik için Nadir’in dergâhına göndermesini istedi. Osmanlı devlet ayanı mezhep ile ilgili olarak, Caferiliğin beşinci mezhep sayılmasını kabul etmiyorlardı. Kâbe’de rükn tahsisine de iyi bakıyorlardı. O sırada Kandahar’ın fethi gerçekleştiği için varid-i şehir oldular.”* (Esterabadi, 1341: 602-Felsefi, 1328: 4-12).

Nadir Şah, İran tahtına oturduğu zaman ilk hedefine İslâm mezhepleri arasında vahdetin lüzumlu olduğunu ortaya koymuş ve bunu mühim siyasi hedef olarak seçmiştir (Abedini, 1387: 103). Mezhep ile ilgili lafzi ihtilaftan kaynaklanan ve yaklaşık yüz yıl süren düşmanlığın sona ermesini istemiştir (A.DVNS. NMH. d.00003-21,25,28). Mugan’daki kurultayda, rüesaya, şehir idarecilerine ve halka, Şah I. İsmail’in koyduğu kötü bidati terk etmelerini istemiş, Osmanlıların da İranlıları kâfir görmemeleri için harekete geçmiştir. Osmanlıların bunu kabul etmemeleri halinde kılıç zoruyla kabul ettireceğini ve ihtilafı mutlaka halledeceğini söylemiştir (Abedini, 1388: 111). Rıza Şabani, bu hususta şunları kaydetmiştir; *“Fakat söylemek gerekir ki, onun bu zemindeki samimâne teşebbüsü, saltanatının sonuna kadar gerçekleşmedi. Osmanlılar iki komşu millet arasındaki mezhebi farklılıklardan hâsıl olan münakaşaları ve ihtilafları gidermek için hiçbir adım atmadılar.”* (Şabani, 1377: 39-Abedini, 1387: 104).

Osmanlı Devleti ile İran, bu şekilde birkaç yıl birbiriyle savaşarak güç kaybetti. Nadir Şah, üç defa Bağdat’a sefer düzenlediyse de her defasında içte meydana gelen karışıklıklar fethi izin vermemiştir. Ömrünün sonuna doğru, artık Osmanlı Devleti’nin mezhep ile ilgili önerisini kabul etmeyeceğini düşünerek çareyi oluşturulacak bir ulema meclisine havale etmede bulmuştur. 1743’te yaptığı son bir hamle ile iki mezhep arasında yakınlaşmayı sağlamak için Necef şehrinde Şii ve Sünni ulemadan oluşan bir komisyon kurmuştur. Bu teşebbüs gerek İslâm dünyası ve gerekse Ortadoğu için önemliydi (Abedini, 1387: 105).

Nadir Şah’ın İttihad-ı İslâm Teşebbüsü ve Necef Komisyonu

Nadir Şah, kendi döneminin son yıllarına kadar Osmanlı Devleti ile hâkimiyet mücadelesi yapmıştır. Bu süre içerisinde iki devlet arasında savaşların devam etmesi ve sulh olmaması, onu farklı iki mezhep arasındaki ihtilafları ebediyen ortadan kaldırmak için teşebbüse geçirmiştir. O dönemde Osmanlı hâkimiyetinde bulunan ve Şiiler tarafından kutsal sayılan Necef’te bir komisyon

İran ve Osmanlı Devleti Arasında Mezhebi İhtilafların Azaltılması ve İslam Birliği Teşebbüsleri (1555-1746) / Yılmaz Karadeniz

kurulması için buraya gitmiştir. Esterabadi, bununla alakalı olarak şunları kaydetmiştir; “*Ahmed Paşa gayet saygılı bir şekilde Muhafız Alayı ile Nadir Şah’ı karşıladı. Osmanlı sarayında mezhebi ihtilafların giderilmesi için izin almıştı. Onun temsilcisi Abdullah bin Hüseyin (Süveydi), ulema ile müzakere etmek için gelmişti. Necef, Kazmin, Save, İsfahan, Meşhed, Buhara, Belh, Herat ve Kandehar ulemasından oluşan komisyon ile müzakerelere katılmak için Osmanlı adına görevlendirilmişti.*” (Abedini, 1341: 300). İran adına ise Ali Ekber Mollabaşı ve Mirza Mehdi Han Esterabadi komisyon çalışmalarına katılmışlardır. Nadir Şah’ın resmi tarihçisi olan Mehdi Han Esterabadi, resmi mühürlü belgeyi komisyon üyelerine dağıtmıştır. Belgede şunlar yazılmıştır;

“Bu zamanda Necef’te muvafakat için toplandılar. Ulemeden çoğu Necef, Hille ve Bağdat’a tabi yerlerden gelenler birbiriyle konuşmaya başladılar... Lillahilhamd İslâm mezhebinde hiçbir şekilde bir kusur vaki değildir... Ulema-yı kirâm İslâm âlimleridir. Müzakere meclisini birbirleriyle süslemişler, mahmudî milletin lezzetli meşrepleri üzerindeki şüpheleri kaldırmak için toplanmışlar... (Mervi, 1374: 984-Esterabadi, 1341: 300-Abedini, 1387: 104).

Aştıyani, bu husus ile alakalı olarak şunları kaydetmiştir; “*...Nadir, Şevval 1156’da Kerbela, Necef ve Kazmin’e gitti. Bağdat’ta Ebu Hanîfe’nin mezarını ziyaret etti. Daha sonra Kerbela, Hille, Bağdat ve Kazmin’in Şii ve Sünni ulemasının Necef’te kendi yanında toplanmalarını istedi. Necef’e davet edip getirttiği İran, Buhara ve Afganistan uleması ile oturup iki mezhep arasındaki ihtilafları ortadan kaldırmalarını istedi. Bu müzakereler, Nadir Şah’ın ordusu ile Necef’te bulunduğu sırada gerçekleşti. 24 Şevval 1156’da sona eren müzakereler, Nadir’in resmi tarihçisi ve kâtibi Mirza Mehdi Han Esterabadi tarafından bir vesika ve alınan karar olarak yazılıp ulema tarafından mühürlendi...*” (Aştıyani, 6/46).

Nadir Şah, kendi dönemi sona ermeden ısrarla İttihad-ı İslâm’ın gerçekleşmesi ve Şiiilerin Hulefa-yı Raşidin’e küfredmemeleri için samimi bir şekilde teşebbüse geçmiştir. Necef’te toplanmasına vesile olduğu komisyon bu yönde bir karar almış ve Osmanlı temsilcisi de dâhil bütün üyeler altına imza atmışsa da uygulamaya geçmemiştir. Çünkü Osmanlı uleması bu karara karşı çıkarak uygulanmasına izin vermemişlerdir. Nadir Şah, kardeşi olarak tavsif ettiği Osmanlı padişahının buna dâhil olarak Müslümanlar arasındaki bu tefrikanın sona ermesini istemiştir. O dönemde İran ile Osmanlı Devleti arasında cereyan eden savaşları bu işin gerisinde tutmuştur (Abedini, 1387: 105).

Necef Komisyonu’na Osmanlı Devleti temsilcisi olarak Bağdat’tan katılan Süveydi, “*el Haccacü’l-katia*” isimli eserinde, Nadir Şah’ın hüsn-ü niyeti ile alakalı olarak şunları kaydetmiştir; “*Nadir Şah, komisyonun sona ermesinden sonra İslâm ulemasının ittihadı ile alakalı olarak bana şunları söyledi; Ben seni Bağdat valisi Ahmed Paşa’ya göndermek istiyorum. Biliyorum ki o, sizi beklemektedir. Fakat yarına mani olacağına inanıyorum. Zira ben yarın Kufe Camisi’nde kılınacak Cuma namazında sahabenin isimlerinin tertipli bir şekilde zikredilmesi ve dua edilmesi için emir verdim. Küçük kardeşin büyük kardeşe saygı göstermesi gerekir...*” (Süveydi, 1323: 25). Daha sonra bana emir buyurdu. Hakikatte Osmanlı

İran ve Osmanlı Devleti Arasında Mezhebi İhtilafların Azaltılması ve İslam Birliği Teşebbüsleri (1555-1746) / Yılmaz Karadeniz

padişahu benden büyüktür. Zira o, sultanın oğlu sultandır. Fakat ben dünyaya geldiğimde ne babam sultanı ve ne de ceddim” (Abedini, 1387: 106).

Osmanlı Devleti, ulemadan Mustafa Nazif Efendi’yi İran’a göndererek Nadir Şah ile bir sulh anlaşması yapmak istediğini bildirmiştir. Nadir Şah o tarihte (1746) Meşhed’i gezmiş, doğduğu yer olan Kelat’a giderek imaretler yaptırmış ve merkeze dönmüştü. Savecbbelağ’da 24 Ağustos 1746’da Osmanlı elçisini kabul ettikten sonra Hasan Ali Han’ı Osmanlı elçisi ile müzakereye memur etti (Esterabadi, 1341: 413-Kuddusi, 1339: 401). Nazif Efendi, Nadir Şah ile yaptığı görüşmeyi ve Osmanlı elçilik heyetine gösterilen hürmeti şöyle kaydetmiştir;

“... Biz Nadir Şah’ın çadırına vardığımız zaman, kendisiyle birlikte oturan Mollabaşı, Mehdi Han Esterabadi ve Nazar Ali Han ayağa kalkarak izhar-ı şevk ve rağbet ile öne doğru gelip sıcağanlıkla elimizi sıktılar. Oturduğumuzda ise hizmetçi gelip sunulacak nimetleri sordu. Tafsilatı ile meseleyi beyan ettim... İran ve Osmanlı arasında bazı uygun olmayan tavırların daha önce niza’ a sebep olduğunu, hâlihazırda bunun şaha mahsusu olmadığını ve iki İslâm devleti arasındaki dostluğun her iki tarafın faydasına olacağını söyledim...(Riyahi, 1368: 182).

Nazif Efendi’nin İran heyeti ile yaptığı müzakereler neticesinde iki devlet arasında sulh sağlandı. 1746’da imzalanan anlaşma ile iki devlet arasında uzun süre devam eden ihtilaflar, Nadir Şah döneminde sona erdirildi. Anlaşmaya göre; 1-Bağdat ve Şam üzerinden hacca giden İran ve Osmanlı hacılarının emniyeti sağlanacaktır. 2-İki devletin elçileri karşılıklı olarak üç yıllığına tayin edileceklerdir. 3-Esirler karşılıklı serbest bırakılacaktır. 4-İran-Osmanlı sınırlarında görevli ordu komutanları dostça geçineceklerdir. 5-İranlılar Sünnilere küfretmeyi terk edecektir. 6-Osmanlı hac görevlileri İranlı hacılara iyi davranacaktır. 7-Hac merasimi icrasında İranlı hacılar Osmanlı hacılarına tabi olacaklardır. 8-Bu kararlara muhalif davrananlar tarafsız bir şekilde her iki devletin temsilcilerine teslim edileceklerdir. 9-Anlaşma karşılıklı uygulamaya konulduğunda payidar ve muteber olacaktır (Esterabadi, 1341: 415-Larudi, 1319: 217-Asaf, 1380: 918). Bu maddelerin iki taraf arasında kabulünden sonra Nazif Efendi İstanbul’a dönmüştür. Nadir Şah, Osmanlı elçisinin yanında Mustafa Han Şamlu ve Mehdi Han Esterabadi’yi İstanbul’a göndermiştir.

SONUÇ

İran ve Osmanlı Devleti arasında Safevi dönemi ile birlikte başlayan ve oldukça katı bir şekilde devam eden mezhebi ihtilaflar, Şah I. İsmail’in tahta geçerken dayandığı Kızılbaşların etkisiyle İslâm halifelerine hakaret derecesine varmıştır. Şiiliğe bu şekilde yerleşen ve gelenekselleşen sebb etme hadisesi, Kasrışirin (Zuhab) Anlaşması ile yumuşamaya başlamış, İran şahları ve Osmanlı padişahları birbirilerine gönderdikleri mektuplarda gazi, mücahid-i fi sebilillah ve mücahid kelimeleriyle hitap etmişlerdir. Bu süre içerisinde her iki devlet arasında cereyan eden savaşlar, Nadir Şah’ın Müslümanların birliği için mezhebi ihtilafları bertaraf etme teşebbüsü sayesinde yerini sulha bırakmıştır.

İran ve Osmanlı Devleti Arasında Mezhebi İhtilafların Azaltılması ve İslam Birliği Teşebbüsleri (1555-1746) / Yılmaz Karadeniz

Nadir Şah, Sünni ve Şiiilerin vahdeti için harekete geçerek Necef'te ulemadan oluşan bir komisyonun toplanmasını sağlamıştır. Kendisi de Necef, Kerbela ve Bağdat'taki Sünni ve Şii büyüklerinin mezarlarını ziyaret etmiş, kabirlerini tamir etmiş ve yeni imaretler tesis etmiştir. Sünni ve Şii ulemanın Necef'te bir araya gelerek mezhebi ihtilafları çözmelerini istemiştir. Şiiilerin İslam halifelerine hakaret etmemeleri, Sünnilerin de Şiiileri kâfirlikle suçlamalarına dayanan karar, komisyona katılan ulema tarafından imzalanmıştır. Ancak Nadir Şah'ın vefatıyla bu önemli teşebbüs uygulamaya geçmemiştir.

KAYNAKÇA

BOA, A.DVNS. NMH. d. 00003-2,3,21,25,28,29,30

ABEDİNİ A. (1387). İttihad-ı Cihan-ı İslâm. *Name-i Tarih-i Pejuhân*, Zemistan, Şomare: 12, Tehran.

ABEDİNİ A. (1388). Karardadha-yı Sulh-ı İran ve Osmani Kaheş-i Teneşha-yı Mezhebi Do Kışver der Asr-ı Safevi ve Afşar. *Tarih-i İran*, Şomare: 60/5, Bahar, s. 101-120, Tehran.

ABEDİNİ A. (1385). *Münasebat-ı Siyasi, Nizami, İktisadi ve Mezhebi-i Safeviye ve Afşariye ba Osmani ez Muahede-i Zuhab ta Muahede-i Kürdan*, Payanname-i Doktori, Daneşgâh-ı Şehid Beheştî, Riş-e-i Tarih, Tehran.

ABEDİNİ A. (1384). Metn-i Piraste Muahede-i Zuhab (1639). *Fasılname-i Tarih-i Revabit-ı Harici*, Sal: 6, Şomare: 24-25, Payiz ve Zımistan, Tehran.

ARUTİN T. (1942). *Tahmasb Kulu Han'ın Tevarih* (terc. Esat Uras), Ankara.

ASAF M. H. (1380). *Rüstümü't-tevarih* (tash. Azizullah Alizade), Tehran.

AŞTIYANİ A. İ. Vesikanâme. *Mecelle-i Yadigâr*, Şomare: 6, s. 46.

BROWNE E. (1369). *Tarih-i Edebiyat-ı İran ez Zuhur-u Kudret-i Safevi ta Asr-ı Hazır* (terc. Behram Mikdadi), Tehran.

ESTERABADİ M. Mehdi Han. (1341). *Cihangûşa-yı Nadiri* tash. Abdullah Envar), Tehran.

ESTERABADİ Mehdi Han. (1341). *Dürre-i Nadire* (tash. Cafer Şehidi), Tehran.

FELSEFİ N. (1328). Çegûne Nadir Kuli Nadir Şah Şûd. *İtlahat-ı Mahane*, Sal: 2, Şomare: 11, Behmen 1328, s. 4-12.

FELSEFİ, N. (1353). *Zendegani-i Şah Abbas-ı Evvel V*, Tehran.

Fetva Mecmuaları, İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, No: 157.

Fetva Mecmuaları, İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, No: 178.

FLOOR W. (1367). *Eşref Afgan der Tahtgâh-ı İsfahan* (terc. Ebu Kasım Süri), Tehran.

HANWAY J. (1346). *Zindegi-i Nadir Şah* (terc. İsmail Devlet Şahi), Tehran.

İran ve Osmanlı Devleti Arasında Mezhebi İhtilafların Azaltılması ve İslam Birliği Teşebbüsleri (1555-1746) / Yılmaz Karadeniz

- HİDAYET R. Kuli Han. (1380). *Ravzatü's-safa-yı Nasiri VIII* (tash. Cemşid Keyanfer), Tehran.
- KAEMPFER E. (1350). *Derbâr-ı Şahinşah-ı İran* (terc. Keykavus Cihandari), Tehran.
- KAEMPFER E. (1363). *Sefername-i Kaempfer* (terc. Keykavus Cihandari), Tehran.
- KAZVİNİ M. T. V. (1329). *Abbasname, Şerh-i Zendegani-i Şah Abbas-ı Sani* (tash. İbrahim Dihkan), Tehran.
- KUDDUSİ M. H. (1339). *Nadirname*, Horasan.
- KUMİ Ahmed bin Şerafeddin el- Hüseyini (1342). *Hülâsai't-tevarih* (tash. İhsan Eşrafi), Tehran.
- KURTARAN U. (2014). XVIII. Yüzyıl Osmanlı-Avusturya Siyasi İlişkileri. *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl: 7, Sayı: 17, Mart 2014, s. 393-419.
- LAHİCİ M. H. (1357). *Tarih ve Sefername-i Hazin* (tash. Ali Devani), Tehran.
- LARUDİ N. (1319). *Zendegâni-i Nadir Şah (Peser-i Şimşir)*, Tehran.
- LOCKHART L. (1380). *İnkıraz-ı Silsile-i Safeviye* (terc. İsmail Devletşahi), Tehran.
- MARAŞI Safevi, M. H. (1361). *Mecmaü't-tevarih* (tash. Abbas İkbâl Aştıyani), Tehran.
- MERVİ M. K. (1374). *Âlem-i Arâ-yı Nadiri III* (tash. Muhammed Emin Riyahi), Tehran.
- MOSTEVFİ, M. H. (1375). *Zübdetü't-tevarih* (tash. Behruz Guderzi), Tehran.
- MUHAMMED Hasan Han. (1380). *Tarih-i Muntazam-ı Nasiri* (tash. Cemşid Keyanfer), Tehran.
- MUSTAFA Naima Efendi. (1281). *Tarih-i Naima I*, İstanbul.
- MÜNŞİ İ. B. (1350). *Tarih-i Âlem-ı Arâ-yı Abbasi III* (tash. İrec Afşar), Tehran.
- NASİRİ M. İbrahim bin Zeynelabidin. (1373). *Düstur-ı Şehriyâran* (tash. Muhammed Nadir Nasiri Mukadem), Tehran.
- NEWMAN, A. J. (2006). *Safavid Iran*, London.
- ÖZCAN A. (2007). Pasarofça Antlaşması. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 34, İstanbul.
- ÖZCAN A. (2006). Nadir Şah. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 32, İstanbul.
- RİYAHİ M. E. (1368). *Sefaretnameha-yı İran*, Tehran.
- SÜMER F. (1990). Safevi Tarihi İle İlgili İncelemeler: I. ve II. Abbas Devirleri. *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı: 69.

İran ve Osmanlı Devleti Arasında Mezhebi İhtilafların Azaltılması ve İslam Birliği Teşebbüsleri (1555-1746) / Yılmaz Karadeniz

- SÜVEYDİ Abdullah bin Hüseyin (1323). *el Haccacü'l-kati'a el ittifakü'l-firakü'l İslâmiyye*, Mısır.
- SÜVEYDİ Abdullah bin Hüseyin. *Risale-i Sur-ı Fetavi fi Hakk-ı Revafiz-i Acem*, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Eserler, No: 3687/1.
- ŞABANİ R. (1377). *Tarih-i İçtimai-i İran der Asr-ı Afşariye ve Zendiye*, Tehran.
- ŞAH TAHMASB. (1343). *Tezkire-i Şah Tahmasb*, Berlin.
- ŞEMDANİZÂDE S. E. (1976). *Miratü't-tevarih* (tash. Münir Aktepe), İstanbul.
- ŞİRVANİ Hüseyin bin Abdullah. (1376). *el Ahkmü'd-diniyye fi Tekfir-i Kızılbaş* (tec. ve tash. Resul Caferiyan), Kum.
- TALAY A. (1994). Dürri Ahmed Efendi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 10, İstanbul.
- TEHRANİ, M. Ş. (1349). *Hadis-i Nadir Şahi* (tash. Rıza Şabani), Tehran.
- UZUNÇARŞILI İ. H. (1982). *Osmanlı Tarih IV*, Ankara.